

На даний час палац перебуває у незадовільному стані: частина приміщень аварійна, декоративні елементи втратили первісний вигляд [3]. Проте будівлю продовжують використовувати як корпус місцевого училища, що врятувало її від повного занепаду [5, с. 190].

Отже, палац Четвертинських-Балашових у Комаргороді є важливим елементом культурної спадщини Поділля. Він поєднує в собі історію української княжої родини та естетичні впливи європейської архітектури XIX–XX ст. Його архітектурний образ віддзеркалює поєднання еkleктики, мотивів шале та рис модерну.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Komargorod – фахверковий палац [Електронний ресурс]. Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/vinnyska-oblast/tomashpilskyi-raion/komargorod/komargorod-fakhverkovyi-palats>.
2. Komargorod: швейцарське шале на Поділлі [Електронний ресурс]. Andy Travel Club. URL: <https://andy-travel.com.ua/komargorod>
3. Палац Четвертинських, Комаргород: інформація, фото, відгуки [Електронний ресурс]. Travels in UA. URL: <https://travels.in.ua/uk-UA/object/1182/palats-chetvertynskykh>
4. Комаргород // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. URL: <https://esu.com.ua/article-4576>
5. Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Упоряд. Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний ; автор. колектив: А. В. Войнаровський [та ін.]. Ч.2. Житомир : Видавництво, 2021. 472, 2, 2, 36 с.
6. Гнідець Р., Ясінський М. Український архітектурний модерн у творчості Івана Левинського. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 204 с.
7. Соболь Ю. Вінниця доби модерну: архітектура та містобудування // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. 2022. № 6. С. 45–56.
8. Штогрин А. Особливості композицій інтер'єрів храмів Поділля // Актуальні проблеми сучасного дизайну: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ : КНУТД, 2022. С.205–209.

Павло Дісяк

ПАРК-ОСТРІВ АНТАЛЬКА. РОЗВІНЧЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ

Анотація. У статті спростовується поширена радянська версія про заснування парку Анталька в Бершаді у 1969 році. На основі картографічних і архівних джерел доведено, що його історія сягає XVIII–XIX століть, коли власниками були Потоцькі та Мошинський. Важливу роль у формуванні парку відіграв ботанік Антоній Анджейовський. Збережені тополі та планування

підтверджують давність паркового ансамблю. Дослідження сприяє відновленню історичної правди про культурний ландшафт Бершаді.

Ключові слова: Бершадь, Антальяка, парк, Потоцькі, Мошинський, Анджейовський, історія.

Pavlo Disyak

ATALKA ISLAND PARK. DEVELOPMENT OF STEREOTYPES

Keywords: *The article refutes the widespread Soviet version about the founding of Atalka Park in Bershad in 1969. Based on cartographic and archival sources, it is proven that its history dates back to the 18th–19th centuries, when the owners were Potocki and Moshinsky. An important role in the formation of the park was played by the botanist Antoni Andrzejowski. The preserved poplars and the layout confirm the antiquity of the park ensemble. The study contributes to the restoration of the historical truth about the cultural landscape of Bershad.*

Keywords: *Bershad, Atalka, park, Potocki, Moshinsky, Andrzejowski, history.*

Історія Бершаді малодосліджена. Але крім загадкових і маловідомих подій, які останнім часом привертають все більшу увагу істориків та краєзнавців, є завідомо спотворені історичні факти, що потребують кваліфікованої та об'єктивної оцінки.

Одним із псевдоісторичних, але, на жаль, загально прийнятих як у друкованих засобах інформації, так і на рівні свідомості жителів громади є твердження, що перше закладення на закинутому півострові Антальяка найкращого в районі парку відбулося до 100-річчя народження Леніна.

Півострів Антальяка розташований при злитті річок Берладинки та Дохни. На першій мапі регіону Брацлавщини Гійома де Боплана ці річки мають назви Бершадь та Окена, причому Окена впадає в Бершадь. Полеміка стосовно назв річок та того, яка з них є головною, а яка притокою, триває і досі. Хоча аргументи на користь версії Берладинка (Бершадь) є цілком логічними, але рішення щодо гідронімів приймається на державному, а не на місцевому рівні. На сьогоднішній день офіційно Берладинка впадає у Дохну, а Дохна у Південний Буг [1, с. 40–44].

Важливу роль півострів Антальяка виконував для мешканців Бершаді і околиць в XV–XVII ст. Територія півострова згідно археологічних досліджень використовувалась як допоміжна природня частина оборонного комплексу Бершадської фортеці для захисту від татарських та турецьких набігів [2, с. 67–68].

До спалення Бершаді у 1617 році, після якого місто відновилося вже на лівому березі Берладинки, через півострів Антальяка проходив основний шлях сухоходом, що з'єднував Дністер і П. Буг на території Південної Брацлавщини. Після цих подій через річку Берладинку було

побудовано міст, а через річку Дохну – греблю, які змінили маршрути та залишили півострів незаселеним [2, арк. 11].

Аналізуючи мапи, починаючи від середини XVII століття, та традиційні місцеві назви, ми з'ясовуємо, що Берладинка раніше мала назви – Бершадь, Бершада, Берладинка, Бернандинка, Шарапанівка і навіть місцеву назву Савранка. Дохна відповідно називалась Окена, Окена ріка, Дохно, Алоє поле, Ілієве поле, Окна, Окниця, Бик [2, с. 15].

Відносно назви півострова Анталка такої полеміки майже немає. Для всіх місцевих бершадських, флоринських та бирлівських мешканців це традиційно та однозначно Анталка. А от гості міста вважають цю назву спотвореною від слова Альтанка, що означає літній будинок для відпочинку [3, с. 129].

З часів Радянського Союзу залишилось твердження, що парк на цьому півострові, який згодом став островом, вперше був закладений до сторіччя з дня народження Леніна у 1969 році. Якщо дивитись на парк з висоти пташиного польоту, було чітко видно число 100, яке виділялось у структурі посадок ялин та інших дерев. Досить детально описує ці події краєзнавець О. Дьомін, який досліджував цей період [3, с. 127–129]. Але чим більше інформації він отримував, тим менше залишалось впевненості, що парк був закладений на порожньому місці серед піску та чагарників.

Можливо думка про організацію парку відпочинку на цьому острові приходила комусь і раніше, а не тільки керманічам району в 1969 році. Але за відновлення парку потрібно висловити шану і подяку всім, хто долучився до цієї доброї і важливої справи. Це і керівництво району на чолі з Качуром В. З., і керівництво колгоспу с. Флорине, архітектор парку А. Юревич, працівники Бершадського лісгоспу, студенти медичного училища, працівники різних установ міста. Крім розбивки і посадки парку важливо було доглядати за молодими деревами в період їх приживання до того часу, коли молодий парк вже зміг би приймати відпочиваючих. Згодом через Чортову річку (штучний рукав між Берладинкою і Дохною) зусиллям Електротехнічного заводу був відбудований пішохідний місток і всі бажаючі отримали можливість насолоджуватись красою парку та відпочивати на природі. А особливу шану, безумовно, треба висловити агроному Станіславу Каєтановичу Лук'янову. Проте всю цю роботу потрібно оцінювати лише як відновлення історичного парку, закладеного однозначно раніше.

Повертаючись до дослідження О. Дьоміна, сумнів щодо твердження про заснування парку на порожньому місці викликає факт наявності системної посадки навколо острова Анталка італійських тополь. Їх було нараховано 45 на березі Берладинки і 33 на березі Дохни. О. Дьомін, в свою чергу, посилаючись на дослідження та публікацію Г. О. Геншека [4], припускає, що їх посадили пани Потоцькі, колишні власники Бершаді та Флорино в 1770 роках. Ймовірно, це Вінцентій Потоцький, який був закоханий у садівництво [3, с. 134–135].

Вкінці XVIII століття на території Поділля формувалася мода на пейзажні парки. Важливу роль в цьому процесі відігравав Кременецький ліцей та Кременецький ботанічний сад. Саме тут перетнулися шляхи спеціалістів садово-паркового мистецтва і ботаніків, таких як В. Бессер, Д. Макклер, А. Анджейовський з магнатами і замовниками ландшафтних парків М. Собанським, Г. Олізаром, П. Мошинським, представниками впливових родин Потоцьких та інших.

Спогади про бершадський парк на острові навпроти панського палацу знаходимо також у останніх його власників Собанських, а саме Марії Собанської [5]. Про парк Анталька розповідала також одна із очевидців і дворових при маєтку Юревичів – Євдокія Ліпницька, яка проживала поруч з парком. Але відповіді на питання про дату та засновника парку на острові не було.

На першій топографічній мапі Шуберта, уточненій, кінця XIX ст. від позначки фортеця – «Старі укріплення» в напрямку на схід веде дорога і видно контури зелених паркових насаджень [2, арк. 7; 6]

Наступна топографічна військова мапа початку XX ст. більш досконала, на ній ще краще видно парк Анталька і дорогу від фільварка Мошинського-Юревича. В парку чітко проглядається центральна алея, 8 бокових алей, з яких 4 виходять на берег Берладинки, 3 – на берег Дохни, одна – на брід до Піско-Бершаді. В центрі парку розташована велика алея у формі кола. Зі сторони фільварку на початку парку знаходилась господарська частина для нагляду за насадженнями. Тобто тут ми бачимо реальний план всього парку на той час [2, арк. 5; 7]. Такий самий план парку Анталька збережено на топографічній мапі 1925 року [2, арк. 4].

А от на досконалій німецькій мапі 1932–1939 років, де на місці Бершадської фортеці знаходиться Комуна Ворошилова, вже парку як єдиного комплексу не бачимо [8]. Отже, після 1925 р., в період Комуни та колгоспу, старі дерева в парку були вирізані. Ця інформація відповідає спогадам тих старожилів, про які повідомляє і О. Дьомін [3, с.128].

Знаковою постаттю для Бершаді після князів Збаразьких у XIX ст. був граф Петро Мошинський. Він був відомий як колекціонер і філантроп, масон, член Ордену тамплієрів, який у 1819 році переїхав в Бершадь. Перед цим він здобував освіту у Імператорській Академії Відня та Кременецькому ліцеї. В 1821 році Мошинський став намісником Ордену тамплієрів у Подільській губернії [9, с. 116–117]. В 1823 році Мошинський будує Палац-резиденцію у Бершаді, але, отримавши посаду маршалка шляхти, переїжджає до Житомира. Цього ж року він запрошує в Бершадь свого доброго знайомого, викладача Кременецького ліцею, ботаніка та спеціаліста паркового мистецтва Антонія Лук'яновича Анджейовського. Анджейовський з Бершаді здійснював ботанічні екскурсії по околицям між Дністром і П. Бугом і аж до узбережжя Чорного моря [10, с. 154; 11, с. 31–39]. Результатом цих подорожей стало двотомне видання «Rys Botaniczny

...» та безцінні колекції, оформлені як гербарій. Працюючи у Київському університеті, Антоній Анджейовський відкрив зоологічний кабінет і передав до наукового фонду університету колекцію, яка за різними оцінками налічує близько 9000 аркушів.

Антоній Анджейовський був піонером, який започаткував флористичне дослідження Волині, Поділля і Правобережної України. Результатом численних подорожей та експедицій стала серія наукових праць, які й сьогодні не втратили своєї актуальності. Дослідницька і викладацька діяльність Антонія Анджейовського ставить його в ряд найвідоміших спеціалістів флори, фауни і геології України [12, с. 159–165].

Анджейовський також відомий як художник та письменник. Його літературні твори видані в 1861–1862 роках у Вільно польською мовою в чотирьох томах.

Петро Мошинський був спонсором та меценатом діяльності Антонія Анджейовського. «Як прекрасний знавець флори, садово-паркового мистецтва, Антоній Анджейовський доклав чимало зусиль до формування рукотворних пам'яток, якими можна вважати парки, що залишились у спадок прийдешнім поколінням (насамперед у маєтках на Поділлі). Доля витворів його рук і таланту склалася різна: частково вони все ж збереглися (як наприклад у Ставищі на Київщині), але деякі, на жаль, на сьогодні втрачені» [13, с. 12].

Антоній Анджейовський долучався до розбудови різних ботанічних садів та парків. На прохання графа А. Потоцького він уклав список рослин парку Софіївка в Умані [13, с. 30].

Бершадський Палац був побудований у 1823 році. В цьому ж році біля Палацу і на острові через став проводились ландшафтні роботи. В цей же період тут знаходиться на запрошення власника його товариш і спеціаліст паркового мистецтва Антоній, людина, до якої з повагою і турботою відносився Петро Мошинський [13, с. 27]. Можливо назва парку Анталка – це не випадкова назва паркового ансамбля, це не філологічна помилка чи неточність. В Умані парк Софіївка – від імені Софія. В Білій Церкві парк Олександрія – від імені Олександра. В Бершаді назва парку Анталка вірогідно походить від імені Антонія Лук'яновича Анджейовського.

Перелік наукових праць А. Анджейовського та інформацію про його вклад в розвиток ботанічної науки знаходимо в словнику С. Ліпшіса [14, с. 59–61]. А. Анджейовський був всебічно обдарованою та творчою особистістю. Він реалізувався і як науковець, і як художник, і як письменник «Старий Детюк». Після виходу у відставку у 1841 році А. Анджейовський проживав деякий час на території Вінничини у Немирові.

Дослідник наукової спадщини А. Анджейовського, ботанік і професор М. І. Мельник зауважує, що ця видатна особистість не була як слід поцінована як при житті, так і після смерті [15, с. 140].

Таким чином, нами спростовується загально прийнята теза, що історія бершадського парку Анталка почалась в 1969 році на

порожньому місці. Перша системна посадка італійських тополь на острові Анталка відноситься до 1770 років, в часи, коли власником був Вінцентій Потоцький.

У 1823 році на прохання Петра Мошинського, мецената і філантропа, були проведені роботи по впорядкуванню ландшафтного парку на острові навпроти палацу власника. До цієї роботи був залучений відомий ботанік та спеціаліст паркового мистецтва Антоній Лук'янович Анджейовський. Зображення і план парку чітко проглядаються на топографічних мапах кінця XIX – початку XX століття. У 30 роках XX століття основна частина насаджень була знищена. Частково збереглась алея італійських тополь навколо півострова. У 1969 році відбулося відновлення паркового комплексу. Вірогідно, назва парку-острова Анталка залишилась від того часу, коли плануванням і роботами по впорядкуванню парку займався Антоній Лук'янович Анджейовський.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Олександр Дьомін. Маловідомі сторінки історії Бершаді. Вінниця. ТОВ Меркьюрі-Поділля. 2017. С.40–44.
2. Павло Дісяк. Раннє українське козацтво. Бершадська фортеця. Вінниця. ТОВ Меркьюрі-Поділля. 2024.
3. Олександр Дьомін. Маловідомі сторінки історії Бершаді. Вінниця. ТОВ Меркьюрі-Поділля. Видання друге, доповнене. Вінниця. ТОВ Меркьюрі-Поділля. 2020.
4. Г. О. Геншек. Нариси з історії Польщі. Вінниця. Нова книга. 2009.
5. Marii z Grocholskich Hieronimowej Sobanskiej. Wspominki nikle. 1972
6. <https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-trexverstovki-novoj-redakczii/karta-trexverstovka-novoj-redakczii-27-8/>
7. <https://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-dvuxverstovki/karta-dvuxverstovka-kvadrat-38-28/>
8. Німецька військова карта 1932–1939 року західної частини СРСР. Квадрат Гайворон. https://freemap.com.ua/wp-content/themes/foundation_xy/assets/images/maps/nemeckie-500m/M-35-132-C.jpg
9. Декабристы. Библиографический справочник. Под ред М. В. Нечкиной. Москва. Наука. 1988. С. 116-117.
10. Berszada. Słownik geograficzny Krolestwa Polskiego. T.1, Aa – Dereneczna. Warszawa. 1880. s.154.
11. Костянтин Завальнюк. Бершадь в історичних дослідженнях польських науковців XIX ст. // Всеукраїнська науково–краєзнавча конференція «Раннє українське козацтво на теренах Бершадщини». Бершадь. Вінниця. ТОВ Меркьюрі-Поділля. 2025. С.31–39.
12. А. П. Флюгерт. Антон Лук'янович Андржійовський (1785–1868) і становлення зоології як самостійної науки на Україні в першій половині XIX століття. Вісник НТУ XIII, 2012. № 42. С. 159–165.

13. М. Шевера. Л. Зав'ялова. М. Федорончук. А. Ільїнська. М. Рудзь. С. Плахотнюк. Антоній Анджейовський. Талан і таланти відомого натураліста. Київ. 2018.
14. Русские ботаники. Биографо-библиографический словарь. Составил С. Ю. Линшиц. Москва. 1947. т.1. стр. 59-61. Примітка – Призвіще в цьому джерелі записане як Антоний Андржейовский.
15. В. І. Мельник. Ботанічна наука та освіта у Волинській гімназії – Кременецькому ліцеї (1805–1833). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія – Біологія. 2012. № 1(50). С. 140.

Алевтина Корнелішина

ВІННИЦЬКІ ПРИБУТКОВІ БУДИНКИ ІЗ СИЛІКАТНОЇ ЦЕГЛИ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТА

Анотація. У статті досліджено прибуткові будинки Вінниці початку ХХ ст., побудовані з використанням силікатної цегли, що вже є пам'ятками. Розкрито історичні передумови поширення цього типу житлової забудови, становлення місцевого виробництва силікатної цегли та її роль у формуванні архітектурного обличчя міста. Наголошено на необхідності визнання пам'ятками інших прибуткових будинків, що ще не охороняються державою, адже ці будівлі значною мірою визначали зовнішній вигляд міста на початку ХХ ст.

Ключові слова: Вінниця, прибутковий будинок, силікатна цегла, пам'ятка архітектури місцевого значення.

Alevtina Kornelishyna

VINNYTSIA APARTMENT BUILDINGS MADE OF SILICATE BRICK AS PART OF THE CITY'S CULTURAL HERITAGE

Abstract. The article examines apartment buildings in Vinnytsia from the early 20th century, built using silicate bricks, which are now considered historical monuments. It reveals the historical background for the spread of this type of residential development, the establishment of local silicate brick production, and its role in shaping the architectural face of the city. It emphasises the need to recognise other apartment buildings that are not yet protected by the state as monuments. After all, these buildings largely determined the appearance of the city at the beginning of the 20th century.

Keywords: Vinnytsia, apartment building, silicate brick, architectural monument of local significance.